מחויבות ציבורית וקהילתית לפתח מסגרות חינוך מתאימות לתלמידים עם צרכים מיוחדים

יהודה זולדן

פתיחה

ההנחה במאמר זה היא שיש חובה ציבורית וקהילתית לפתח מסגרות לתלמידים ולתלמידות עם צרכים מיוחדים, עם זאת שהזמן והכסף שיש להשקיע בכך אינם מידתיים לזמן ולכסף המושקעים בילדים הלומדים במסגרות החינוך הרגילות. השאלה שאעסוק בה היא מה הבסיס ההלכתי להנחה זו?

לא אעסוק בשאלה אם ההשקעה הזו צריכה להיות בתוך המסגרות הרגילות או במסגרת נפרדת. מתקבל על הדעת שיש ילדים שיהיה להם טוב יותר כך, ויש שיהיה להם טוב יותר אחרת. הדיון הוא במישור העקרוני: מכוח מה חייבים הציבור והקהילה להשקיע בפיתוח מערכות ייחודיות ומותאמות לילדים עם צרכים מיוחדים?

הפרק הראשון יעסוק בחובה הציבורית להקים מסגרות חינוכיות בכלל, בקיומן ובמימונן, והפרק השני יעסוק בחובה הציבורית להקים מסגרות חינוכיות המותאמות לילדים עם צרכים מיוחדים.

א. חינוך ולימוד תורה

1. הקמת מסגרות חינוך

החובה ללמד תורה את הבנים מוטלת בראש ובראשונה על האב.[1] כך נאמר בגמרא בקידושין כט, ע"א-ע"ב: "תנו רבנן: האב חייב בבנו [...] ללמדו תורה [...] מנלן? דכתיב: 'ולמדתם אותם את בניכם' (דברים יא, יט)". משנוצר מצב שבו

לא כל האבות יכלו או ידעו ללמד, וכן היו יתומים שלא היה מי שילמדם – נפתחו בתי ספר. וכך נאמר בגמרא בבבא בתרא כא, ע"א:

> אמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחילה, מי שיש לו אב – מלמדו תורה, מי שאין לו אב – לא היה למד תורה, מאי דרוש? "ולמדתם אותם" (דברים יא, יט) – ולמדתם אתם. התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה" (ישעיה ב, ג). ועדיין מי שיש לו אב – היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב – לא היה עולה ולמד, התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך; ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו – מבעיט בו ויצא, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.[2]

השלב הראשון היה להקים בתי ספר בירושלים ואחר כך בפלכים – בערי המחוז. בשלב השני, משלא הצליחו בתי הספר לתלמידים בגיל בוגר בערי הפלך, תיקן יהושע בן גמלא לפתוח בתי ספר בכל עיר ועיר. החובה להקים מערכות חינוך מוטלת על בני העיר, הציבור שבכל מקום ומקום, ולא על השלטון המרכזי. בירושלמי בחגיגה א, ז, מסופר על רבי יהודה הנשיא ששלח חכמים לפקח על הדבר:

> רבי יודן נשייא שלח לרבי חייה ולרבי אסי ולרבי אמי למיעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקנה לון ספרין ומתניינין. עלון לחד אתר ולא אשכחון לא ספר ולא מתניין. אמרין לון: אייתון לן נטורי קרתא. אייתון לון סנטורי קרתא. אמרון לון: אילין אינון נטורי קרתא, לית אילין אלא חרובי קרתא. אמרין לון ומאן אינון נטורי קרתא? אמר לון: ספרייא ומתנייניא. הדא היא דכתיב: "אם ה' לא יבנה בית" וגו' (תהלים קכז, א) [רבי יהודה הנשיא שלח את ר' חייא ור' אסי ור' אמי לעבור בערי ישראל ולתקן להם סופרים ומשננים. הגיע למקום אחד, ולא מצאו לא

> סופר ולא משנן. אמרו לאנשי העיר: הביאו לנו את שומרי העיר. הביאו להם את האנשים ששומרים על חומות העיר. אמרו להם: אלו הם שומרי העיר? אלו מחריבי העיר! אמרו להם: אז מי הם שומרי העיר? אמרו להם: הסופרים והמשננים. זהו שנאמר: "אם ה' לא יבנה בית" וגו' (תהלים קכז, א: "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר")].

תפקידם של אותם חכמים ששלח רבי יהודה הנשיא היה לוודא שההנהגה המקומית בכל עיר אכן הקימה מערכת חינוך. הם עצמם לא הקימו מערכות חינוך. מכך אפשר ללמוד על היחס בין המחויבות המקומית לבין הפיקוח הארצי.

על חובתם של בני העיר לפתוח בתי ספר ומסגרות חינוכיות גם נאמר בגמרא בשבת קיט, ע"ב: "אמר ריש לקיש לרבי יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, ואמרי לה מאבותיך: כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן – מחריבין אותה. רבינא אמר: מחרימין אותה".

ייתכן שתקנת הפלכים מלמדת שתקנת בתי ספר הייתה מחויבות שלטונית־ארצית, ואחר כך הועברה התקנה לרמה המקומית: "בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר". ביטוי זה בא לכאורה ללמד על המחויבות להקים מערכות מקומיות, עירוניות ואזוריות, כדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה ב, א: "מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר, וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות, ואם לא הושיבו מחרימין את העיר, שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן".

"מושיבין" אלו הם "אנשי העיר". עליהם מוטלת חובה זו. מדינה היא עיר (ראו רמב"ם, הלכות מגילה א, ד), ולא מדינה במובן של ימינו.[3] כך כתב בספר החינוך, מצווה תיט: "וכן מה שאמרו (בבא בתרא כא, ע"א) שחייב **הציבור שבכל מקום ומקום להושיב מלמדי תינוקות**, ועיר שאין בה תינוקות של בית רבן תחרב" [ההדגשה־שלי]. אנשי בית הדין הגדול הם המחריבים או המחרימים את המקום שאין בו בית ספר, מכוח תפקידם לפקח על הקמת מערכות כאלה.

2. מימון וסיוע

ראשונים דנו בשאלה על מי לממן את החובה הציבורית להקים מערכת חינוך: על קופת הקהל הנגבית מכלל התושבים, אף מאלו שאין להם ילדים במוסדות החינוך, או על ההורים שיש להם ילדים במוסדות החינוך?[4]

בירושלמי בחגיגה א, ז, נאמר: "תני ר' שמעון בן יוחי אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים. מה טעמא? [מה המקור לכך?] 'על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי יושב, ויאמר ה' על עזבם את תורתי' (ירמיהו ט, יא)".

חומרה רבה יש בדבר אם אין מי שמטפל במימון שכר המורים. אך עדיין לא ברור על מי מוטלת החובה? רבנו ירוחם, ספר מישרים, נתיב כט, חלק ג, כותב בשם רב האי גאון:

> ונראה לי כי שכר מלמדי התינוקות בעיירות קטנות שאין יכולין היחידים לתת שכר מלמדין, כי היא על כל הקהל לפי ממון, לא על אבותיהן של הנערים בלבד, כי אינן יכולין זה על זה. ואפילו היה שכר המלמד על אבות התינוקות בלבד, בשביל שהם צריכים להם לבדם מכל זולתם מן הקהל שאין להם בן ולא נין, אעפ"כ התפילה שהיא חובה על כל הקהל ממי שהוא בר מצוה מהם, צריך להיות שכרה [שכר החזן] על פי ממון.[5]

רב האי התלבט על מי מוטלת החובה בעיירות קטנות שבהן אין היחידים יכולים לממן לבדם, ועל כן העניין הוא באחריות קופת הקהל, ומכאן נלמד שבמקומות גדולים יותר חובת המימון היא על הורי הילדים. אולם הרב מאיר הלוי אבועלפיה, הרמ"ה, בחיבורו יד רמה, בבא בתרא כא, ע"א (אות נח), כתב שהחובה היא על קופת הקהל, ולא על ההורים:

> דמחייבין ציבורא לאותביה מקרי דרדקי בכל מאתא, ומיתב להו אגרא ומדציבורא [...] והכי נמי מסתברא מדקתני התקין ר"י בן גמלא שיהו מושיבין מלמדי תינוקות. ואי דלא יהבינן להו אגרא מציבורא מאי שיהיו מושיבין? אלא לאו, דיהבינן להו אגרא מדציבורא, והכין עדיף כי היכי דלילפו בני עניים כבני עשירים

[שמחייבים הציבור להושיב מלמדי תינוקות בכל עיירה, ונותנים להם שכר מהציבור [...] וכך מסתבר ממה שנאמר "התקין ר"י בן גמלא שיהו מושיבין מלמדי תינוקות". ואם אכן הכוונה הייתה שלא נותנים להם שכר מהציבור מדוע נכתב "שיהיו מושיבין"? אלא בהכרח יש לפרש שנותנים להם שכר מהציבור, וכך עדיף, כדי שבני העניים ילמדו כמו בני העשירים].

הריטב"א בחידושיו לבבא בתרא שם כתב: "כיון שיש שם תינוקות כלל, כופין אבותיהן לשכור מלמד, ונותנין האבות הראוי להם, והשאר בני העיר". כלומר, סכום בסיסי מוטל על ההורים ועליו מוסיפים בני העיר.

הרב יוסף קולון, פסקי מהרי"ק, סימן לג, כתב שבני העיר יכולים לכוף זה את זה, אפילו המיעוט על הרוב, "להעמיד מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר, ועל כל קהל וקהל ליתן שכר המלמד". ונראה שכוונתו היא שהמימון הוא מקופת הקהל.

הרמ"א בשולחן ערוך, חושן משפט קסג, ג, כתב שהחובה היא על ההורים, אך אם הדבר אינו מתאפשר, החובה היא על הציבור: "במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות, ואין אביהן של תינוקות יכול לשכור לבניהם, ויצטרכו הקהל ליתן השכר – גובין לפי ממון".

כך הסביר גם הרב שניאור זלמן מלאדי, בשולחן ערוך הרב, יורה דעה סימן רמה, ג, אם כי לפיו בתקופות קודמות הכול היה על קופת הקהל, ובזמנו נהגו אחרת:

ושכר מלמדי תינוקות **תקנת חכמים היתה לפרוע מקופת הקהל בעד כל התינוקות שבעיר** בני העשירים והעניים יחד. **ועכשיו במדינות אלו נוהגין** שכל אחד פורע בעד בנו אם ידו משגת, ומי שאין ידו משגת **חייבים הצבור לפרוע בעדו מתקנת חכמים**, והעניים יכולים לכוף את העשירים לפרוע בעד בניהם מקופת הקהל, ואפילו העשירים יכולים לכוף זה את זה לפרוע שכר מלמדי תינוקות שלהם מקופת הקהל שנותנים בה גם מי שאין לו בנים. כי כן היתה עיקר תקנת חכמים להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר בין גדולה בין קטנה, ולהטיל שכר מלמדי כל

התינוקות שבעיר בין עשירים בין עניים על כל הקהל שבעיר כל אחד כפי השגת ידו, אפילו מי שאין לו בנים, כשאר נתינות הקהל שהן לפי ממון וכו'. וגם הפטורים ממסים כמו תלמידי חכמים חייבים ליתן לזה כפי ממונם, כמו שחייבים ליתן לפרנסת העניים שבעיר המוטלת על כל הקהל. בקהילות הגדולות יש חבורות נמנים לדבר מצוה רבה זו המתנדבים שכר ת"ת לפני העניים, ובמקומות שאין שם חבורה זו כופין לפרוע מקופת הקהל.[6]

כלומר, החובה הראשונית היא על ההורים, ואם חלק מהורי התלמידים עניים, יש לגבות את חלקם מקופת הקהל. אם גם ההורים וגם קופת הקהל אינם יכולים לממן את מוסדות החינוך, אפשר לבקש תמיכה וסיוע מגורמים אחרים, אך מחויבותם לסייע היא מצד מצוות צדקה ולא מכוח תקנת יהושע בן גמלא. כך הסיק הרב שמואל וואזנר: "אם עדין נשאר גרעון, הוא הדין כשאר צרכי עמך ישראל מרובים, שאנו ניגשים לכלל ישראל שהם נתבעים ונותנים להעמיד דת על תלה, אבל לא מתקנת ר' יהושע בן גמלא".[7]

באופן שונה מעט הציג זאת הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, יורה דעה סימן רמה, ט, ולפיו: "כופין על זה שכל אחד יתן על זה נדבה או מקופת הקהל". מכל האמור יוצא שיש לבדוק בכל מקום מהי הדרך הנכונה והטובה ביותר לממן את החזקת מוסדות החינוך.[8]

כיום מערכת החינוך היא ציבורית וממומנת על ידי המדינה. יש מגוון דרכים שבהן מועברים התקציבים למוסדות החינוך (רשויות מקומיות, עמותות וכד'), וההורים נדרשים לשלם סך מסוים גם כן, אך יש חוקים וכללים עד כמה מותר לגבות מהם. המעוניינים בתוספת והעשרה משלמים מכיסם הפרטי למימון ההוצאות.

ב. מחויבות ציבורית להקמת מסגרות לילדים עם צרכים מיוחדים ולמימון של המסגרות

1. מחויבות מדיני צדקה

תקנת יהושע בן גמלא נועדה ליצור מחויבות עירונית קהילתית לצרכים

החינוכיים הבסיסיים, והיא מועילה לרוב הילדים. ילדים עם צרכים מיוחדים אינם יכולים להסתפק במה שניתן לילדים רגילים (מורים מיוחדים, קלינאי תקשורת, תרפיות למיניהן ועוד). יש מי שנכון וטוב להם להיות במסגרת ייחודית ועצמאית המתאימה לצורכיהם, ויש מי שטוב להם יותר להשתלב במסגרות הרגילות.[9] לכל אלו נדרש להקים מערכות ומסגרות מתאימות ולהשקיע משאבים גדולים – זמן וכסף, יותר משנדרש לרוב הילדים. על מי מוטלת החובה להקים מערכות אלו, ועל מי מוטלת חובת המימון? האם תקנת יהושע בן גמלא חלה על כל הילדים ללא יוצא מהכלל, או שתקנתו לא נגעה למיעוט ולמצבים חריגים, והחובה היא על ההורים או על הציבור ובמסגרת חובת צדקה?

הרב משה פיינשטיין עסק בנושא קרוב, ומדבריו נוכל ללמוד תשובות לשאלות הללו. נושא תשובתו הוא: "החילוק בין שוטה הפטור ממצוות ופתי החייב במצוות, וחיוב חינוך ילדים פתאים".[10] כוונתו במונח פתאים היא לבעלי הבנה נמוכה מאוד שאינה תואמת את גילם. וכך כתב:

> פתי הוא מי שדעתו קלישתא [קלושה], שאינו מבין הדברים כמו שהן, ואינו יודע לחלק בין הדברים שרואה ולהבין צורכם. והוא בגדלו כדעת קטן, יש שהוא כדעת בן שש ויש גם כפחות. אבל דעתו הוא קבוע כפי מדרגת שכלו ומתפתח קצת מעצמו, וכאשר כתבו השואלים בעצמן.[11] ויש גם שאין מתפתחין מעצמן, אבל אפשר שע"י חינוך ולימוד יתפתחו קצת. שהשואלים רוצין לידע אם יש חיוב ללמוד עמהם מה שאפשר ללמדם ולחנכם במה שאפשר שידעו.

אשר לחובת האבות ללמדם – הגיל וההיקף, כתב הרב פיינשטיין:

> והנה שודאי חייבים במצוות כשהביאו שערות והם בני י"ג, ובנות י"ב, ויש חיוב על האבות ללמדם מה שאפשר להם מקטנותם בזמן ששייך שיבינו לפי כוחם. ולא בבני שש שמחוייבין להתחיל עם סתם ילדים, אלא בזמן שמכיר כל אחד על בנו שכבר שייך ללמוד איתו הוא הזמן ללמדו – קריאת שמע בעל פה עד שידע פרשה ראשונה, ותמונת האותיות וקריאתן, וללמדו שיש בורא

> עולם ובורא כל הדברים שאוכל ושותה וכדומה, וגם שיש דברים אסורין לאכול, ושיום השבת אסור לאמו לבשל, ושצריך לשמוע קידוש, וכדומה מה ששייך שידע. וכמובן שלא ביום אחד שייך שילמדהו, אלא לאט לאט. וכשיוכל לקרא בסידור, אף בדוחק, קריאת שמע ושמונה עשרה יתחיל ללמדו חומש.

המסר הוא שעל ההורים מוטלת חובת חינוך ילד עם צרכים מיוחדים כמו כל ילד אחר. יש ללמד בהדרגה ובקצב מתאים ולכל ילד לפי רמתו ויכולתו.[12] אלא שלא כל הורה יודע ומכיר דרכים ושיטות ללמד ילדים עם צרכים מיוחדים, וגם אין לו את הזמן לעשות כן:

> ומאחר שאי אפשר זה להאב עצמו הטרוד בפרנסתו ובלימודו, מחוייב ביחד עם עוד אבות כשישנם לשכור להם מלמד על זה. וכמובן אי אפשר למלמד ללמוד עם תינוקות כאלו בסך תינוקות שלומד מלמד עם סתם ילדים, ויהיו מחוייבין לשכור להם מלמד אף לסך קטן כפי טיב הילדים במדרגתן שיאמדו המבינים בזה, פעמים ששה ופעמים ז' וח', שהוא ב' וג' פעמים יותר מסתם תינוקות. שלא כל אדם אפשר לו לעמוד בהוצאה שכזו כשהקהילות לא יעזרו בזה.

הורים אשר להם ילדים עם צרכים מיוחדים חייבים להתאחד ולהתאגד ולהקים מסגרת לימודית שתתאים עצמה לצורכיהם. יש להקים קבוצות לימוד קטנות, בהתאם להנחיית אנשי המקצוע בתחום. הרב פיינשטיין מציין שקבוצה של שישה תלמידים היא רבע ממה שנדרש לכיתה רגילה. כוונתו לדברי הגמרא בבבא בתרא כא ע"א, ששם נאמרו אמירות והלכות בעקבות תקנת יהושע בן גמלא: "ואמר רבא: סך מקרי דרדקי – עשרין וחמשה ינוקי ואי איכא חמשין – מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין – מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא" [גודל הכיתה למלמד תינוקות אחד – עשרים וחמישה תינוקות; ואם יש חמישים – יש להושיב שניים; ואם ישנם ארבעים – מעמידים ראש דוכן, ומסייעים לו מהעיירה]. בכיתה תקנית יש עשרים וחמישה תלמידים, אך כשמדובר על כיתה לילדים עם צרכים מיוחדים גודל כיתה תקנית הוא רבע מזה. ההוצאה הכספית גדולה מאוד – האם

תקנת יהושע בן גמלא מתייחסת גם למצבים כאלו? האם על הקהילה, הציבור, המדינה לסייע כספית בהקמה ובמימון של מסגרות ייחודיות אלו? המשיך וכתב הרב פיינשטיין:

> ולחייב את כל אדם שיעזרו לזה מחיוב צדקה, לכאורה אין לחייב אלא לסתם תלמידים ששייך שילמדו אצל מלמד אחד כ"ה תינוקות. אבל לחייב את כל אדם שיעזרו לישיבה דתלמידים כאלו – שצריכין לכ"ה ילדים שלשה מלמדים ואפשר גם ארבעה, אולי לא חייבו רבנן. ואף שלא מצינו בגמ' שגם למלמד אחד לכ"ה ילדים שחייבו בהתשלומין גם את מי שאין לו בן, דהתקנה (בבא בתרא כ"א ע"א), עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר וכו', [...] הא הוצרכה להחיוב על פרנסי העיר שיראו שיהיה בכל עיר ועיר מלמדים קבועין לתינוקות, ולא יצטרכו להוליך את הילדים לעיר אחרת. שא"כ [שאם כך] אפשר שכל אחד מהאבות ישלם בעצמו כפי שפסק בעצמו עם המלמד, וכשהיה האחד עני הוצרך בעצמו לחזור על הפתחים לשלם. מ"מ [מכל מקום] מלשון "מושיבין", משמע דהוא גם משלמין, דסתמא המושיבין הם המשלמים מאחר דלא נתפרש. וגם כיוון שתקנת יהושע בן גמלא היתה כדי שכל ילדי ישראל ילמדו, לא רק מי שיש לו אב, היה דואג גם על בני עניים וגם על אלו שהאב לא ירצה לשלם. וגם הא ודאי כשהושיבו בכל פלך ופלך (כדאיתא [שמצינו] בב"ב [בבבא בתרא] שם התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים וכו', ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד, התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו מבעיט בו ויצא, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר) שאף מי שאין לו אב היה הבן בעצמו הולך, היו פרנסי וגבאי העיר מתחייבין. דהמלמדים הא לא יסמכו שאביו וקרוביו ישלמו כשלא יתחייבו הפרנסים והגבאים לשלם, ובפרט כשיש לחוש

> שיבעטו ויצאו. א"כ [אם כן] ודאי שגם המושיבין דתקנת יהושע בן גמלא, משמעו שהיו פרנסי וגבאי העיר מתחייבין לשלם והם יגבו מן האבות, או לכה"פ [לכל הפחות] היו מקבלין על עצמן בדין ערבות. שא"כ פשוט שלבני עניים שילמו מקופת צדקה של העיר או מקופה מיוחד לזה.
>
> אבל אין להביא מזה ראיה שגם יתחייבו מקופה של צדקה לשלם למלמד לילדים שצריך להם שלשה וארבעה מלמדים לכ"ה ילדים, דאולי לא רצו חכמים להטריח הצבור יותר מזה. עכ"פ [על כל פנים] יהיה חיוב על שאר אינשי לשלם עבור חינוך ילדים אלה לפי הערך דמלמד אחד לכ"ה ילדים. וגם מסתבר דלא שייך לחלק, ואיכא [ויש] חיוב ליתן ממעות צדקה גם על כל הוצאה מיוחדת מה שצריכים, מאחר שחזינן שצריך ליתן מצדקה גם על לימוד התורה. אך לענין קדימה למי שאין לו הרבה, יש לו להקדים תחילה לאלו שלומדים עם סתם תלמידים שיכולין לידע כל התורה בכמותה ובאיכותה ועמקותה, ואח"כ ליתן לאלו שלומדים עם תלמידים כאלו.
>
> [...] על כל פנים איכא חיוב על האבות ללמדם כפי האפשר להם, באלו ששייך הלמוד איתם, וגם לשכור עבורם מלמד שיכול ללמוד עמהם, וגם ליסד מוסד אם איכא הרבה ילדים כאלו. וגם איכא על אינשי אחריני לעוזרם מדמי צדקה כפי שכתבתי.

לדברי הרב פיינשטיין תקנת יהושע בן גמלא הייתה "לסתם תלמידים" – ילדים רגילים, ועל פי הכללים שקבעו אמוראים אחר כך. המטרה הייתה לקבע את החובה להקים מסגרות חינוכיות ולימודיות לתלמידים בכל מקום ומקום. בעקבות תובנה זו בייעוד תקנת יהושע בן גמלא יש מקום להסיק שתי מסקנות:

א. סדרי קדימות – תשומת הלב והאחריות לילדים רגילים קודמת למה שניתן לילדים בעלי צרכים מיוחדים, אם כי יש לטפל ולהשקיע גם במסגרות לילדים עם צרכים מיוחדים.

ב. השקעת משאבים: עלויות גבוהות – כשהעלות גבוהה בשל הצרכים המיוחדים "אולי לא רצו חכמים להטריח הצבור יותר מזה". אמנם יש חובה על אחרים לשאת בנטל הכלכלי לטובתם של אותם תלמידים עם צרכים מיוחדים מדין צדקה: "איכא חיוב ליתן ממעות צדקה גם על כל הוצאה מיוחדת מה שצריכים, מאחר שחזינן שצריך ליתן מצדקה גם על לימוד התורה".

מסקנת הרב משה פיינשטיין היא שהתקנה של יהושע בן גמלא נועדה לקיים מסגרות סטנדרטיות המתאימות לרוב הילדים ולא לתלמידים עם צרכים מיוחדים. חובת ההשקעה בזמן ובמשאבים מוטלת על ההורים, וכן על כלל הציבור מדיני צדקה. ועל כן הוא סיים את תשובתו לשואלים: "ולכן ודאי אתם שנתעוררתם בדבר יש לכם ליסד עבורם בית ספר, שהוא להתחיל לידע מספר התלמידים ולמצוא מי שראוי לכך למצוא המלמדים הראויים ללמוד עם ילדים כאלו, והשי"ת [והשם יתברך] יהיה בעזרתכם. הכו"ח [הכותב וחותם] בברכה, משה פיינשטיין".

2. מחויבות מדיני רפואה

הרב שלמה זלמן אוירבך כתב בעניין זה כך: "ילדים שוטים או בעלי תסמונת דאון, שהאפשרות ללמדם היא רק בכיתות קטנות, חייבת הקהילה מדינא להקים כיתות קטנות המתאימות לילדים אלה, כשם שהיא חייבת לדאוג לחולה הזקוק לטיפול רפואי ואין בידו לשלם".[13]

לפי הרב אוירבך החובה לדאוג למימון צורכיהם של ילדים עם צרכים מיוחדים מוטלת על הקהילה – הציבור, כשם שעל הקהילה מוטל לדאוג לבריאותו של חולה בודד שאין ביכולתו לממן את רפואתו.

אמנם לא נזכר בגמרא בבירור שעל הקהילה, הציבור, מוטל להקים מערכת בריאות כשם שנזכר בנוגע למערכות חינוך.[14] אך בירושלמי קידושין ד, יב, הגדירו חז"ל אילו שירותים חיוניים חייבים להימצא בעיר, במקום שבני אדם גרים בו: "ר' חזקיה ר' כהן בשם רב: אסור לדור בעיר שאין בה – לא רופא, ולא מרחץ, ולא בית דין מכין וחובשין. אמר רבי יוסי בירי' בון: אף אסור לדור בעיר שאין בה גינוניתא (=גן) של ירק".

מדובר בצרכים חיוניים וקיומיים ביותר. מערכת בריאות – רופא ומרחץ, ומערכת משפט ואכיפה. כמו כן, יש לדור במקום נאה, או שהכוונה למקום

שניתן לגדל בו ירקות על מנת להתקיים. הנחיה זו היא לכל אדם, והיא מלמדת על המחויבות האישית לוודא את הימצאותן של המערכות הללו.

בתלמוד הבבלי, סנהדרין יז, ע"ב, יש רשימה ארוכה יותר, והיא מופנית לתלמיד חכם: "כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו, אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח) ומלמד תינוקות".

כאן מדובר על מערכות נוספות: צדקה ורווחה, בית כנסת ומערכת חינוך. לא ברור אם יש חשיבות לסדר ברשימה זו, אך הרמב"ם בהלכות דעות ד, כג (ובהלכות סנהדרין א, י), כתבה בסדר אחר, ונראה שהוא איחד בצורה מסוימת בין הרשימות שבבבלי ושבירושלמי: "כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה, ואלו הן: רופא, ואומן, ובית המרחץ, ובית הכסא, ומים מצויין כגון נהר ומעין, ובית הכנסת, ומלמד תינוקות, ולבלר, וגבאי צדקה, ובית דין מכים וחובשים".

כידוע הרמב"ם היה רופא, וחמשת הפריטים הראשונים הם בתחום הבריאות. אחר כך מונה הרמב"ם תחומי רוח, חינוך, רווחה ומשפט. ייתכן שהרמב"ם כתב את הדברים בסדר זה כדי ללמדנו על סדרי עדיפויות וקדימויות, והדבר משמעותי בעיקר כשאין די תקציב או יכולת ארגונית להקים את כל המערכות הללו בבת אחת. אמנם לא כתוב מה גודלה של מערכת הבריאות המקומית, מה היקף פעילותה ובאילו תחומים היא עוסקת; אך בולט לעין שמוטל על כל אדם לוודא שמערכות הבריאות הבסיסיות ביותר זמינות וקרובות לו, ושניתן להגיש לחולה סיוע ראשוני.[15]

החובה להקים מערכת בריאות ציבורית יוצרת מחויבות משפטית הדדית בין הרופא לציבור. מותר לסלק מידית רופא שהתרשל בתפקידו (בבא בתרא כא, ע"ב), וטעם הדבר: "הואיל והעמידו אותן הציבור עליהם" (רמב"ם, הלכות שכירות י, ז). לעומת זה בעקבות דברי הרמב"ם הללו כתב הרא"ה קוק כי רופא שהתמנה על ידי הציבור יש לו חזקה, ואי־אפשר לפטרו סתם ללא סיבה "מפני שכל דבר שהציבור ממנה ויש בו אומנות חכמה או נאמנות, אז אינן יכולים לסלקו מטעם חזקה וחשדא [רק על סמך חשד]",[16] אלא אם כן הוא התרשל או פשע ממש.

אפשר למצוא פתרונות נקודתיים לבעיה של חולה כזה או אחר, אך יעיל יותר לקיים מערכת ציבורית שתוכל לטפל בצורה רצינית וטובה במכלול התחומים שנדרשים לסייע לרפואתו של אדם, ושלא תיסמך רק על טוב לבם של רופאים; מה גם שישנם תחומי רפואה שעלותם הכספית גבוהה, והם אינם יכולים להיות תלויים בנדיבות לב של אדם זה או אחר (תרופות, אשפוז, סיוע סוציאלי ועוד).[17]

כאמור, הרב אוירבך ראה את חובת הדאגה והאחריות לחינוכם של ילדים עם צרכים מיוחדים על פי הכללים והעקרונות שנובעים מהחובה הציבורית להקים מערכת בריאות ולהעניק את השירות הטוב ביותר בהתאם לצרכיו של כל חולה. הדאגה לצרכיו של חולה אינה רק בתחום הרפואה אלא גם במה שקשור לקידומו בתחומי חיים אחרים, כמו אדם בריא ורגיל. תלמידים עם צרכים מיוחדים אינם כמו תלמידים רגילים, מעצם הגדרתם, ועל כן יש להשלים את חינוכם ולקדם אותם עד כמה שניתן בהשוואה לתלמידים רגילים. הרב אויברך לא פירט מה הם סדרי הקדימויות או ההעדפות מבחינה ההשקעה הכספית והאנושית בתלמידים רגילים לעומת תלמידים עם צרכים מיוחדים, והוא לא קשר את החובה לסייע לתלמידים עם צרכים מיוחדים לתקנת יהושע בן גמלא.

3. מחויבות בעקבות תקנת יהושע בן גמלא

הרב יוסף שלום אלישיב נשאל אף הוא על אודות המחויבות הקהילתית להקמת מסגרות חינוכיות לילדים בעלי צרכים מיוחדים. כך מובא בשמו: "שחייבים להעמיד מורה למספר המתאים של הילדים. והמספר של כ"ה ילדים הוא בילדים רגילים".[18]

דבריו מתייחסים להלכה שנקבעה בעקבות תקנת יהושע בן גמלא שלפיה כיתת לימוד היא לעשרים וחמישה תלמידים (בבא בתרא כא, ע"א). בדברים להלן אבחן את האפשרות שהמחויבות להקמת מסגרות לתלמידים עם צרכים מיוחדים ולמימונן היא בעקבות תקנת יהושע בן גמלא. זאת בשונה מדבריו של הרב פיינשטיין שהובאו לעיל שבהם כתב: "אין להביא מזה ראיה שגם יתחייבו מקופה של צדקה לשלם למלמד לילדים שצריך להם שלשה וארבעה מלמדים לכ"ה ילדים, דאולי לא רצו חכמים להטריח הצבור יותר מזה".

הן אמת שהתקנה בעיקרה נועדה לוודא שבכל מקום יקימו בתי ספר ומסגרות חינוכיות לכלל ילדי העיר. אך תקנתו הועילה גם לתלמיד יחיד או

לתלמידים יחידים בשל סיבות ייחודיות. כך נאמר בגמרא בבבא בתרא כא, ע"א:

> אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך, לא ממטינן ינוקא ממתא למתא, אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן, ואי מפסק נהרא לא ממטינן, ואי איכא תיתורא ממטינן, ואי איכא גמלא לא ממטינן.
>
> ואמר רבא: סך מקרי דרדקי – עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשין – מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין – מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא [אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך, לא מביאים תינוק מעיירה לעיירה, אבל מבית כנסת לבית כנסת מביאים, ואם מפסיק נהר לא מביאים, ואם יש גשר רחב מביאים, ואם יש גשר צר לא מביאים. ואמר רבא: גודל הכיתה למלמד תינוקות אחד – עשרים וחמישה תינוקות; ואם יש חמישים – יש להושיב שניים; ואם ישנם ארבעים – מעמידים ראש דוכן, ומסייעים לו מהעיירה].

שני פירושים עיקריים לדברי רבא:

פירוש א. עד עשרים וחמישה תלמידים אין אפשרות לכוף זה את זה לפתוח כיתה. מעשרים וחמישה תלמידים עד ארבעים מעמידים מורה אחד. מארבעים תלמידים עד חמישים תלמידים מוסיפים מורה מסייע. מחמישים תלמידים ומעלה מעמידים שני מורים.[19]

פירוש ב. עד עשרים וחמישה תלמידים מעמידים מורה אחד. מעשרים וחמישה תלמידים עד ארבעים תלמידים מעמידים גם מורה מסייע. מארבעים תלמידים עד חמישים תלמידים מעמידים שני מורים. מחמישים תלמידים ומעלה מעמידים שני מורים ומסייע.[20]

להלן לוח מסכם:

מספר התלמידים	מספר המורים והמסייעים			
	פירוש א		פירוש ב	
	מורים	מסייעים	מורים	מסייעים
1-25	0	0	1	0
25-40	1	0	1	1
40-50	1	1	2	0
50 ומעלה	2	0	2	1

פשט לשון הגמרא מורה דווקא כפירוש א, כהערת הבית יוסף בטור יורה דעה, סימן רמה, אך להלכה הוא פסק בשולחן ערוך יורה דעה רמה, טו כפירוש ב: "כ"ה תינוקות מספיק להם מלמד אחד. היו יותר על כ"ה עד מ', מושיבין אחר לסייע בלימודם; היו יותר מארבעים, מעמידים שנים".

הרמ"א שם מוסיף ומציין את שני הפירושים: "יש אומרים, דאם אין בעיר כ"ה תינוקות, אין בני העיר חייבים לשכור להם מלמד; ויש אומרים, דאפילו בפחות מזה חייבים".[21]

הרמב"ן בבבא בתרא, שם, כתב: "אפילו לשנים ושלושה מושיבין מלמד". בשו"ת אמונת־שמואל סימן כו פסק אף הוא כפירוש ב, והוסיף: "והאידנא, דנתמעטו הלבבות ואי אפשר למלמד אחד ללמד כ"ה תינוקות, נדאי גם בעשרה או י"ב כופין זה על זה".[22] כך כתב גם הש"ך (רבי שבתי כהן; שולחן ערוך, יורה דעה רמה, י): "ונראה שהולכים בזה אחר המלמד ואחר הנערים, ואם הם לומדים הרבה או מעט, והכל לפי הענין".

דברי הש"ך "והכל לפי הענין" מאפשרים שיקול דעת נרחב בכל מקום, ולפי דעות המומחים והעוסקים בדבר אפשר לקבוע את גודלה של הכיתה ולשקול אם לאחד כיתות שבהן בני גילים שונים, הקבצות וכו' כשמספר התלמידים איננו עולה על עשרים וחמישה. כשמגיעים למספר זה חייבים לפתוח כיתה עם מורה אחד לפחות.[23]

רבא, שקבע את המסגרת התקנית של כיתה, קבע גם עקרונות באשר להולכת תלמיד ממקום למקום. אם יש סכנת דרכים במעבר מעיר לעיר או אף באותה העיר, יש להעמיד מלמד גם לתלמיד אחד או לתלמידים אחדים!! כך

פסקו הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה ב, ו, ובעקבותיו בשולחן ערוך, יורה דעה רמה, טז:

> מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו בין במקרא בין בדקדוק. במה דברים אמורים כשהיו שניהם בעיר אחת ולא היה הנהר מפסיק ביניהם, אבל מעיר לעיר או מצד הנהר לצדו אפילו באותה העיר אין מוליכין את הקטן אלא אם כן היה בנין בריא על גבי הנהר בנין שאינו ראוי ליפול במהרה.

הרמב"ם כתב בלשון יחיד, ומכאן שאף אם מדובר על ילד אחד, יש להקים למענו מסגרת אם יש סכנה במעבר ממקום למקום. יש למצוא ולאפשר פתרון לכל תלמיד על מנת שלא ייווצר מצב שתלמיד אינו לומד במסגרת כלשהי. לא נאמר דבר בהלכה על רמתו הלימודית או על יכולת כזו או אחרת של התלמיד היחיד.[24]

כאמור, אין מדובר על בעיה גופנית, רפואית או נפשית שיש לאותו תלמיד או לאותם תלמידים יחידים, ומדובר על תלמידים רגילים. אך בשל סכנה פיזית – סכנת דרכים – תידרש השקעה כספית גדולה מאוד להקים מערכת ומסגרת לימודים לקבוצה כה קטנה. את אותו עיקרון יש להחיל גם על תלמיד שאינו יכול להיות במסגרת הרגילה של בתי הספר מסיבות אחרות. יש למצוא לו את המסגרת הטובה והנוחה ביותר כדי לקדם אותו בצורה היעילה והמתאימה לו.

מכאן ניתן ללמוד גם על החובה להנגיש את הדרכים לבתי הספר ובתוכם. כל גֶרם מדרגות משמש מכשול לפני תלמידים עם מוגבלות, ויש להכשיר את בתי הספר שיהיו מותאמים לצורכיהם: כבש, מעלון, מעלית וכדומה. ב"ה יש התקדמות רבה בתחום ויש מודעות גדולה יותר מבעבר בעת בניית מבני ציבור, אך עדיין יש להשקיע כספים ולהתאים מבנים ישנים יותר שיהיו נגישים.[25]

סיכום

שלושה פוסקים בני זמננו עסקו בחובה הציבורית להקים ולפתח מסגרות חינוכיות מתאימות לתלמידים עם צרכים מיוחדים. מסקנתם דומה, אך ההנמקה

לחובה זו שונה מאחד לאחד. העובדה שלא נמצא דיון דומה בתקופות קדומות יותר אולי מלמדת שלא הייתה מודעות לחינוכם ולקידומם החינוכי לימודי של ילדים עם צרכים מיוחדים, ואפשר להניח שהדבר נבע גם משום שמסגרות החינוך מומנו בקשיים רבים בידי ההורים והקהילה המקומית. מכל מקום כיום יש מודעות גדולה יותר ואף ניסיון רב ומצטבר בארץ ובעולם בקידומם של תלמידים ותלמידות וכן באשר לתלמידים ותלמידות עם צרכים מיוחדים.

כאמור, קשה להגדיר את היקף סכומי הכסף שיש להשקיע ואת סדרי העדיפויות בפיתוח המסגרות בהתאם לצרכים השונים, אך התודעה המכוננת היא שיש חובה ציבורית וקהילתית להקים ולפתח מסגרות כאלו.

הערות

1 פרק א מבוסס על דברים שכתבתי במאמרי "חינוך וצדקה: היחיד, הקהילה והמדינה", בתוך: יהודה זולדן, **שבות יהודה וישראל: ארץ ישראל: גוש קטיף, מנהיגות וצבא, ציבור וחברה**, ירושלים: בית הספר הגבוה לטכנולוגיה, מכון לב, תשס"ז, עמ' 361–377.

2 על השתלשלות תקנת יהושע בן גמלא ועל זהותו ראו מאמרי "הוצאת תלמיד מישיבה", **תחומין** יז (תשנ"ז): 145–156. ראו עוד נעמה סט, "'ולמדתם אתם את בניכם': החינוך כחובת הציבור במשפט העברי", **אתר משרד המשפטים, משפט עברי**, גיליון פרשת השבוע 219, פרשת עקב, תשס"ה.

3 ראו הרב יוסף קאפח בהלכות תלמוד תורה שם. אכן בשולחן ערוך, יורה דעה רמה, ז כתב: "מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר", ולא כתב מדינה ופלך.

4 לסיכום שיטות הפוסקים בעניין זה ראו שמואל גליק, "מימון מערכת החינוך על פי ספרות ההלכה", בתוך: הנ"ל, **החינוך בראי החוק וההלכה**, א, ירושלים: מרכז הרב ישראל לוינטל לשאלות ותשובות בנות זמננו והמכון לחקר ההלכה ויישומה שליד מכון שכטר ללימודי היהדות, תשנ"ט, עמ' 202–230.

5 מובא גם בגנזי **הגאונים לבבא בתרא** (בעריכת יקותיאל כהן), ירושלים: הוצאת אוצר הפוסקים, תשנ"ה, עמ' רמה–רמו.

6 [ההדגשות שלי]. ברוח זו דן הרב יצחק וייס, **מנחת יצחק**, חלק י, ירושלים: [חמו"ל], תש"ן, סימן פד, על חובת ההורים לשלם שכר לימוד.

7 הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ו, בני ברק: חמו"ל, תשנ"ט, יורה דעה, סימן קמז. הוא חזר על כך גם בשו"ת שבט הלוי, חלק ט, בני ברק: חמו"ל, תשנ"ז, סימן שג, יד.

8 הרב שמואל וואזנר (**שם**, חלק ו) התלבט בשאלה אם ניתן להרחיב את תקנת יהושע בן גמלא גם לתחומים שאינם שייכים לעצם הלימוד, כמו מימון הסעת התלמידים, הזנתם, הקמת מבנים למסגרות החינוך וכדומה. אכן בעבר הלימוד היה מתבצע במבנים הציבוריים של הקהילה בבית הכנסת (ברכות יז, ע"א; יבמות כא, ע"ב; גִּטין סו, ע"א; בבא בתרא כא, ע"א; ירושלמי, חלה א, א ועוד), או בבית הוועד (ירושלמי, חגיגה ב, א; ירושלמי, מגילה א, ט ועוד). אמנם הרב שמואל די מדינה (שו"ת מהרשד"ם, ניו יורק: [חמו"ל], תשי"ט [ד"צ למברג תרכ"ב], אורח חיים סימן כ) כותב שמקום הלימוד צריך שיהיה טוב ויפה ככל האפשר, אך נראה שלא ניתן להסיק מכאן מסקנות על מי מוטלת חובת המימון לכך (בשונה מדברי גליק [**לעיל** הערה 4], עמ' 222).

9 אינני עוסק בשאלה אם לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים במסגרות הרגילות או שיהיו במסגרות ייחודיות. בקרב אנשי המקצוע יש דעות שונות, וסביר להניח שיש ילדים שטוב להם כך ויש ילדים שטוב להם אחרת.

10 הרב משה פיינשטיין, **אגרות משה**, חלק ד, ניו יורק: הוצאת המחבר, תשכ"ד, סימן כט.

11 דבריו תואמים להגדרת הרמב"ן (שמות כב, טו): "האנשים אשר אין דעתם שלימה להשכיל ויטעה לבם בדברים בתחלת ענינם, יקראו פתאים". ראו גם רמב"ם, הלכות עדות ט, י; סמ"ע, חושן משפט סימן לה, ס"ק כא.

12 בחובת פתי בקיום מצוות ובחובת חינוכו עסקו עוד הרב שלמה זלמן אוירבך, שו"ת מנחת שלמה א, ירושלים: שערי זיו, תשמ"ו, סימן לד; הרב אליהו בקשי דורון, שו"ת בנין אב: תשובות ומחקרים, ד, חיפה: הוצאת המחבר, תשס"א, סימן ו; הרב חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים, ג, תל אביב: הועדה להוצאת כתבי הגרח"ד הלוי, תשנ"ח, חלק ג, סימן נג.

13 הרב שלמה זלמן אוירבך, **שולחן שלמה: ערכי רפואה**, חלק ג, ירושלים: ש.ב. לייזרזון, תשס"ו, עמ' קנא.

14 המקורות והדיון על אודות החובה הציבורית להקים מערכת בריאות הם מתוך מאמרי "מערכת הבריאות: הציבורית והפרטית", בתוך: זולדן (**לעיל** הערה 1), עמ' 378–386.

15 על המחויבות המקומית להקים מערכת בריאות לכול ניתן ללמוד גם מההלכה המורה כיצד יש להתנהג בעיר המנוהלת בידי יהודים ושאינם יהודים: "עיר שיש בה גוים וישראל, מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל, ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל [...] מפני דרכי שלום" (ירושלמי, גִּטין ה, ט; דמאי ד, ג; עבודה זרה א, ג).

16 הרב אברהם יצחק כהן קוק, **אורח משפט: תשובות בהלכות שולחן־ערוך אורח חיים וחושן משפט**, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ט, חושן משפט סימן כ.

17 דברים ברוח זו כתב הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק ג, תל אביב: הוצאת המחבר, תשל"ט, עמ' קנח.

18 הרב אברהם סופר, **נשמת אברהם**, חלק ה, ירושלים: מכון שלזינגר, תשנ"ג, יורה דעה סימן רמה, א, עמ' פא.

19 כך פירשו: רב אחאי גאון, שאלתות דרב אחאי, סימן קמב, אות ו; רבנו אשר (רא"ש), מסכת בבא בתרא ב, ז; רבנו יעקב בן רבנו אשר, טור יורה דעה, סימן רמה; הרב מנחם המאירי, בבא בתרא, שם; הרב יוסף קארו, בית יוסף סביב הטור, יורה דעה, סימן רמה. כך כתב גם בתוספות בבבא בתרא, שם, ד"ה "מתקנת" וד"ה "סך". דברי התוספות מובאים בהגהות מימוניות על הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ב, ובחידושי אנשי שם (בבא בתרא י ע"ב, בדפי הרי"ף). בשו"ת תשב"ץ חלק ב, סימן סד כתב המחבר ששיטת התוספות כשיטת הרמב"ם המובאת לקמן. כך כתב מורי ורבי הרב אברהם שפירא, פסקי דין רבניים, ז, עמ' 27 (מופיע גם: הרב אברהם שפירא, שו"ת מנחת־אברהם, חלק א, ירושלים: [חמו"ל], תש"ן, עמ' לה), אך ציין שהגר"א ביורה דעה סימן רמה, כג כתב שהתוספות לא כרמב"ם, וכך אכן נראה בפשטות. יש להעיר עוד שבתשב"ץ, שם, הבין המחבר שעיקר הסוגיה באה ללמד על תקן כיתה בהתייחסות לתביעת המורה המלמד שיצרפו לו עוזר. לדבריו סתם כיתה היא עשרים וחמישה תלמידים, ועד מספר זה אין המורה רשאי לדרוש עוזר, אלא אם כן סיכמו אתו אחרת. בסוף התשובה ציין התשב"ץ שאפשר לפרש שהסוגיה דנה בשאלה מאיזה מספר יכולים בני העיר לכפות זה את זה להושיב מלמד, וכפי שלומדים המפרשים האחרים. ראו גם בשו"ת התשב"ץ חלק ג סימן קנג.

20 כך פירשו את בבא בתרא כא, ע"א: רבנו חננאל, רש"י ד"ה "סך" (על פי דברי חידושי אנשי שם, בבא בתרא י ע"ב דפי הרי"ף); רי"ף ונימוקי יוסף (י ע"ב מדפי הרי"ף); רמב"ם, הלכות תלמוד תורה ב, ה; רבנו יונה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן ורבנו גרשום ב"ב, שם. בשאלה אם לפירוש זה מחמישים תלמידים ואילך כופים להוסיף מורה מסייע או לא נחלקו המפרשים. מהרשב"א ומהרמב"ן משמע שעל כל עשרים חמישה תלמידים מעמידים מורה אחד. אולם הבית חדש, יורה דעה, סימן רמה, כתב שלפירוש זה אם יש יותר מחמישים תלמידים מעמידים שני מורים ומסייע. ראו הרב יצחק גולדברג, "מספר התלמידים בכיתה על פי המקורות", **שמעתין** 146 (תשס"ב): 119–129; שמואל גליק, "מספר התלמידים הנדרש לפתיחת מוסד חינוכי ולחלוקת כיתות", בתוך: גליק (**לעיל** הערה 4), עמ' 176–194.

21 בשאלה מה הוסיף הרמ"א על דברי המחבר עיינו הרב אהרון שמואל קוידנובר, שו"ת אמונת שמואל, ירושלים תש"ל (ד"צ למברג תרמ"ה), סימן כו; הרב משה פיינשטיין, **דברות משה לבבא בתרא**, ניו יורק, תש"ם, פרק ב, הערה כג.

22 דבריו הובאו אצל הרב אברהם צבי איזנשטט, פתחי־תשובה, שולחן ערוך, יורה דעה, רמה, ח, ובדברי הרב שמואל אידלס, בגיליון מהרש"א לשולחן ערוך יורה דעה, שם. וכן כתב גם בערוך השולחן (סעיף כח).

23 ראו בדברי הרב חיים פאלג'י, שו"ת חיים ביד, סימן קכו, הדן בדברי חז"ל על מרדכי היהודי, שלמדו לפניו 22,000 תלמידים, וכן על ר' עקיבא, שהיו לו 24,000 תלמידים. הוא מסביר שמרדכי ורבי עקיבא היו מעל כולם, ולכל קבוצה של עשרים וחמישה תלמידים היה מורה, ועל גביהם שרי אלפים, שרי מאות ושרי עשרות. באוצר הגאונים לבבא בתרא, דף כב ע"א, מובא "מאמר חוקי התורה":

> חק ששי, שלא יקבלו המלמדים יותר מעשרה תינוקות בענין אחד. ואע"פ שאמרו חכמים מקרי דרדקי כ"ה ינוקי, דוקא בארץ ישראל דאוירה מחכים, ובזמן שישראל שרויין על אדמתם וידם תקיפה, כי נפש החופשית היא גבוהה וחוקה וזכה וצלולה ויכולה לקבל שכל ומדע על שאינה משועבדת לזולתה. ונפש אשר משעבדת, היא שפלה וחלשה ויבש ואיננה יכולה לקבל שכל ומדע על שהיא משועבדת לאדונים קשים ועזי פנים, וכל יגיעה ועמלה הולך לאיש אשר לא עמל בו, טרודה בהתמד בעבודות קשות ומפילין עליהם אימה ופחד, והאימה מסלקת החכמה. על כן נזהרו המלמדים שלא לקבל לפניהם למעלה מי' תינוקות.

ראו גם הרב יהושע ויצמן, **מיטב הארץ: כללי לימוד ושיעודים לאורה של תורת ארץ ישראל**, מעלות: זהב הארץ, תש"ע, עמ' 34.

24 ראו מאמרי "הסעת תלמידים למוסדות חינוך מחוץ למקום מגוריהם", **תחומין** יב (תשנ"א): 133–143.

25 ראו מאמרי "חובת הציבור לבטיחות הדרכים ולהנגשתן לנכים ובעלי מוגבלויות", בתוך: זולדן (**לעיל** הערה 1), עמ' 387–402.

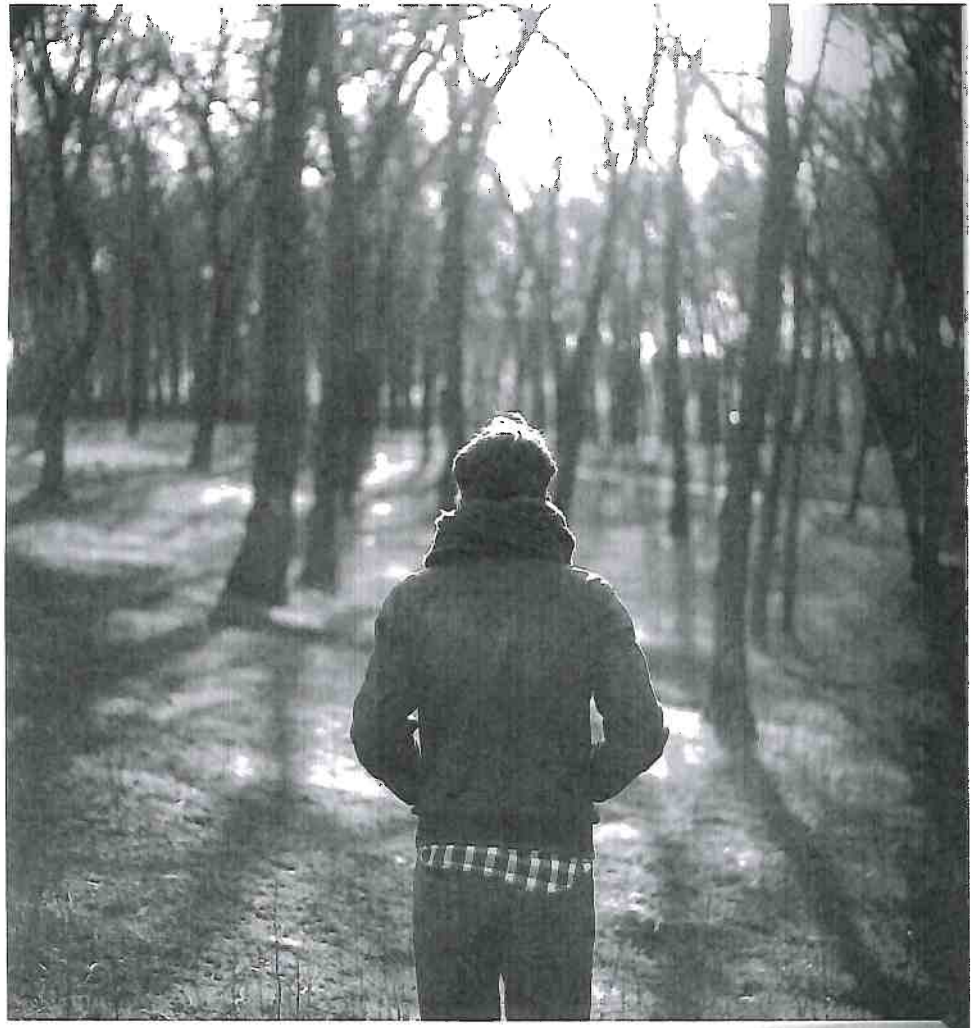

"ואין הדעות שוות"

על מעמדו של אדם עם מוגבלות שכלית והתפתחותית בעולמה של מסורת ישראל

עורך: בנימין לאו

המכון הישראלי לדמוקרטיה

RUDERMAN
קרן משפחת רודרמן

מעמדם של אנשים עם מוגבלות שכלית עובר בישראל שינוי חברתי עמוק, כמו בכלל החברה המערבית. הכרה באינטליגנציות חלופיות, אמצעים מגוונים ליצירת תקשורת בין־אישית ודרכי הבעה חלופיות הביאו את החברה להבין שמי שהיה נחשב בעבר נטול כישורים קוגניטיביים וממילא מורחק מסביבת החיים הנורמטיבית הוא עכשיו חלק מקהילת האנשים המודעים למוגבלות. כולם יחד עוסקים ביצירת ההתאמות וההנגשות לצרכים המיוחדים.

ובשדה ההלכה היהודית?

אסופת המאמרים שלפנינו מבקשת ללוות את התהליך שעוברת החברה היהודית המסורתית, היונקת את ערכיה והנהגותיה ממערכת המשפט העברי. מסתבר שכושר ההסתגלות של ההלכה הוא גדול, ומעצבי ההלכה מגלים קשב רב לאתגרי השילוב של אנשים עם מוגבלות שכלית והתפתחותית. אנו מאמינים שעצם העיסוק בנושא מרים תרומה לקידומו.

האסופה רואה אור במסגרת התכנית "זכויות אדם והיהדות", בראשות פרופ' ידידיה שטרן, פרופ' חנוך דגן ופרופ' שחר ליפשיץ והודות לתרומתה הנדיבה של קרן משפחת רודרמן.

מחיר מומלץ: 64 ש"ח
אפריל 2016
מסת"ב: 978-965-519-182-0
www.idi.org.il
0 4500001160 1
דאנאקוד 450-1160